

Savaşın Çevreye Etkileri: Ukrayna - Nesrin Algan

Toprak, su kaynakları, deniz ve kıyılar, maden yatakları gibi çevresel varlıklara sahip olma amacı asırlar boyu savaşların çıkmasına neden olagelmıştır. Savaşların çıkış nedenleri arasında çevresel kaynaklara egemen olma amacının yattığı çoğu kez gözden kaçırılır, çünkü bu kaynakların çevre varlıkları olduğu pek düşünülmez. Benzer biçimde savaşların çevreye verdiği zarar da üzerinde çok düşünülen bir konu değildir. Oysa savaş nedeniyle çevre ya etkileri uzun yıllar boyu sürececek biçimde zarar görür, ya da yok edilir, bir nevi çevrekırma uğratılır. ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı atom bombalarının ve Vietnam'da kullandığı portakal gazının doğal çevrede yarattığı ve halen devam eden ekokırım genelde sadece çevre politikaları çalışanların ilgi alanında kalmıştır. Savaşla çevre arasındaki etkileşimi inceleyenler bu sorunu genellikle üç aşamalı olarak ele alır; savaş hazırlıklarının çevreye etkisi, savaş sırasında ortaya çıkan çevresel yıkım, savaş sonrası tahrip olmuş çevresel varlıklar sorunu.

Ukrayna'da süren savaş, bir yandan kullanılan askeri araç, silah ve bombalar, bir yandan da bombalanan tesislerin neden olduğu kirleticiler yüzünden çevreyi tahrip etmektedir. Ormanlar, nehirler ve yeraltı suları, Karadeniz deniz ortamı, biyolojik çeşitlilik, yapılı çevresel değerler şimdiden bu savaş nedeniyle tahrip edilmiştir. Bombalanan sanayi tesisi ve enerji santrali gibi kaynaklardan havaya ciddi miktarda zehirli gaz salınmakta, bu zehirli emisyonlar sınır aşarak çok geniş bir alanda kirlilik yaratma ve asit yağmuruna neden olma tehdidi oluşturmaktadır. Bu savaşta kullanılan askeri kara ve hava taşıtlarının ozon tabakasını incelten kloroflorokarbon, halon gibi gazları kullanması, sorunu küresel ölçeğe çıkarabilecek niteliktedir. Bu durum bir yandan ozon tabakasının incelmesine neden olurken, diğer yandan da iklim krizini arttırıcı etkiye yol açma riski taşımaktadır. Bu zehirli gazların ve partiküllerin atmosfere salımı sadece insanlarda değil, tüm canlılarda ölümcül etkiler yaratabilir. Özellikle karasal ve denizel biyolojik çeşitliliğin ciddi biçimde azalması riski sadece Ukrayna için değil, tüm bölge için orta ve uzun dönemli etkileri nedeniyle küresel sonuçları olabilecek bir tehdittir.

Rusya tarafından ağır biçimde bombalanan Ukrayna'nın doğusu, zaten Avrupa'nın en kirli bölgelerinden biri olarak bilinmektedir. Buradaki ağır sanayi tesislerinin, hava limanı ve yakıt depolama tankları, gaz boru hatlarının bombalanması çevresel yıkıma neden olmuştur. Uydu görüntüleri başta Kiev olmak üzere çoğu kentte, sanayi ve askeri tesislerin birbirine yakın olduğunu, bombalama sonucu bu tesislerde sık sık büyük yangınlar çıktığını göstermektedir. Benzer şekilde nükleer santral ve radyoaktif atık depolama alanlarının da bu bombardıman ve yangınlardan etkilenmesi riski sürmektedir. Ukrayna'nın eski kömür sahalarından Donbas bölgesinde, çoğu terk edilmiş olan yerleşim alanı, fabrika ve çiftliklerin altındaki yüzlerce kilometrelik tüneller ile eski kömür kuyularının su kaynaklarını tehdit eden zehirli kimyasallar ve sıvı atıklarla dolduğu ileri sürülüyor. Doğu Ukrayna'nın ülkenin en kirletici sanayi tesisleri bölgesi olduğu düşünülürse, bu tesislerin vurulması sonucu ortaya çıkan toksik kirlenmenin toprak ve suda uzun yıllar devam edeceğini öngörmek mümkündür.

Demydiv'de olduğu gibi bazı barajların yıkılması sellere, tarım arazilerinin ve biyolojik çeşitliliğın yok olmasına neden olmaktadır. Ukrayna'nın tahıl ve ayçiçeği tarımı bakımından önemi anımsanacak olursa, tarım alanlarının ve tarımsal biyoçeşitliliğın kaybı, sadece Ukrayna için değil, Türkiye dahil pek çok ihracatçı ülke açısında gıda güvensizliği sorunu yaratmaya da adaydır.

Ukrayna'daki

savaş nedeniyle hava, toprak ve su kaynaklarının toksik kimyasallarla zehirlenmesi sonucu canlı çeşitliliğında ne tür tahribatların olduğu henüz kesin olarak bilinmemekle birlikte, özellikle hava bombardımanları nedeniyle çok sayıda bitki ve hayvanın yok olduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğın Kherson bombardımanı nedeniyle Dinyeper Deltasını da kapsayan ve Karadeniz bölgesinin uluslararası koruma statüsüne sahip en büyük ve önemli biyosfer rezervi olan Karadeniz Biyosfer Rezervinde çıkan yangınlarda, başta kuş popülasyonu olmak üzere çok sayıda hayvan ve bitki yok olmuştur.

Ukrayna'da aralarında Karpatların en eski

kayın ormanının da bulunduğu ve çeşitli uluslararası sözleşmelerle de koruma altına alınmış çok sayıda doğa alanı savaş nedeniyle tahribata uğramıştır.

Bunların arasında uluslararası öneme sahip 50 Ramsar Sulak Alanı da bulunmaktadır. Savaşta arıtma tesislerinin tahrip olması nedeniyle çoğu sanayi tesisinin

atık suları nehirlere doğrudan verilmekte, Donets ve Dinyeper gibi nehirler yoluyla cıva, kurşun ve arsenik atıkların yoğun olduğu bu kirleticiler Karadeniz'e taşınarak deniz canlı yaşamını tehdit etmektedir.

Karadeniz'de savaş nedeniyle artan kara kökenli kirlenmenin yanı sıra, denize döşenen mayınlar da, deniz canlılarının yok olmasına neden olmaktadır. Bu durum Türkiye kıyıları dahil olmak üzere bölgenin tamamına yönelik çevresel güvenlik sorununu büyötmektedir. Yine savaş koşulları nedeniyle isabet alıp yanarak batan tanker ve askeri gemiler de Karadeniz için ek bir kirlilik yükü yaratmakta ve denizel biyoçeşitliliği yok etmektedir. Öte yandan bu savaş nükleer enerji tesislerinin savaş durumunda bizatihi birer nükleer silaha dönüştüğünü bir kez daha kanıtlamıştır. 1986'da Çernobil'deki patlamayla yayılan radyasyonun

Hiroşima'ya atılan bombadan 150 ila 400 kat fazla olduğuna dair farklı hesaplamalar yapılmaktadır. Çernobil nükleer felaketinde ilk 10 yıl içerisinde kanser oranları eski duruma göre Ukrayna'da %230, komşu ülke Beyaz Rusya'da %180 artmıştır. Sadece Zaporijya Nükleer Santrali'nin "Çernobil'den 6 kat büyük bir felaket"e neden olabileceğinin ileri sürüldüğü düşünülürse böyle bir durum, Türkiye dahil çoğu Avrupa ülkesi için izleri yüzyıllarca sürecek bir facia anlamına gelmektedir. Böyle bir nükleer felaket, insanların yanı sıra canlı yaşamın yok olmasına, toprak, hava, su ve Karadeniz'de yüzlerce yıl sürecek radyoaktif kirlenmenin ortaya çıkmasına, yani insani ve çevresel bir kırma neden olabilir.

Savaşın

sadece doğal çevre için değil, tarihi, kültürel ve toplumsal varlıklar için de ciddi yıkıcı sonuçları vardır. Ukrayna'da UNESCO, yedisi Dünya Miras Listesinde olmak üzere toplam 114 kentsel, eğitsel, kültürel varlık için koruma çağrısı yapmaktadır. Bunlardan en bilineni Kiev'deki Ayasofya Katedrali'dir. Başta Kiev, Odessa, Lviv olmak üzere çeşitli Ukrayna kentlerinde müze, fresk, heykel, bina, vitray gibi tarihi ve kültürel değeri olan varlık Ukrayna ilgililerince korumaya

alınmaya çalışılmakta; bu varlıkların bir kısmına savaş zamanı

korunabilmelerine katkı sağlamak amacıyla UNESCO tarafından Uluslararası Mavi

Kalkan işareti yerleştirilmektedir. Şu ana kadar bunların birinin tahribine dair bir vaka bildirilmemiştir. Ancak ulusal veya yerel nitelikli çok sayıda toplumsal bellek mekânı yok edilmiştir

Uluslararası

hukukta savaş zamanı çevrenin korunmasıyla ilgili çeşitli düzenlemeler vardır. Bunlardan

Rusya Federasyonu ve Ukrayna'nın da taraf oldukları şunlardır:

A. 1977 tarihli Askerî Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme, (ENMOD). Sözleşmeye taraf olan devletler 1. Madde gereğince sözleşme ile yasaklanan düşmanca çevre değiştirme tekniklerini kullanmama, öteki devletleri ve

uluslararası örgütleri bu teknikleri kullanmaya özendirilmeme ve yardım etmeme yükümünü kabul etmektedir.

B. 1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine ek Cenevre 1. Protokolü. Protokolün 55. Maddesine göre;

“1. Savaş yaygın uzun süreli ve ağır zararlara karşı doğal çevrenin korunmasına dikkat edilerek gerçekleştirilecektir. Bu koruma doğa1 çevreye zararlara neden olan ya

da neden olması beklenen, böylece toplumun sağlığını ve varlığını sürdürmesini tehlikeye düşüren savaş yöntemlerinin ya da araçlarının kullanılmasını da içermektedir.

2. Doğal çevreye karşı zararlar - karşılık vermek amacıyla saldırılar yasaktır.”

C.1954 La Haye Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme ve bu Sözleşmenin eki 1999 Protokolü de tarihi ve kültürel değerlerin savaş zamanı korunmasını hükme bağlamaktadır.

Bunların dışında çevrenin korunmasına dair çok sayıda uluslararası sözleşme bu savaş nedeniyle ihlal edilmektedir. Bunlardan 1985 Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ve 1987 Montreal Protokolü askeri faaliyetler ve silahlı kuvvetler için de yükümlülük getirmektedir. Dolayısıyla ozon tabakasını incelten gazların bu savaşta kullanılan araç ve yöntemlerle atmosfere verilmesi küresel düzeyde sorun yaratacak bir risk olarak dikkate alınmalıdır.

Bu sözleşmelerden bir diğeri olan Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi ve eki Protokoller ile Karadeniz'de Çevrenin Korunması ve Rehabilitasyonu İçin Stratejik Eylem Planının koordinasyonu için görev yapan uluslararası sekretaryanın merkezi İstanbul'dadır.

Bu Sözleşme ve eylem planının tarafı olan kıyı ülkelerinin savaşın Karadeniz'e etkileri konusunda hassas bir izleme ve denetleme yapmaları beklenmelidir. Ancak şimdilik Ukrayna'da savaşın çevreye verdiği tahribat konusunu sadece

Uluslararası Adalet Divanı'nın 16 Mart 2022 tarihli [kararında](#), BM Çevre Meclisinin Mart 2022'de yapılan 5. oturumundaki [çağrısında](#) ve AGİT Genel Sekreteri'nin 7 Nisan 2022'de yaptığı [açıklamada](#) görüyoruz.

Savaş

zamanı çevreye karşı işlenen suçlar, çevrekırım (ekokırım, kentkırım) suçu olarak aynı zamanda insanlığa karşı işlenen suçlardır. Ancak ne yazık ki henüz bu suç "yüksek politika" konusu olarak görülmemektedir.

Prof.Dr. Nesrin Algan, Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Siyaset ve İdare Bölümü mezun olan Prof. Algan, yüksek lisans ve doktora eğitimini aynı fakültede Kentleşme ve Çevre Sorunları bilim dalında almıştır. 1984-1998 yılları arasında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı (daha sonra Çevre Bakanlığı) dış ilişkiler biriminde uzman ve yönetici olarak çalışmıştır. 1998'den bu yana AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları Anabilim Dalında öğretim üyesidir. İlgi alanları Denizel Çevre Politikaları, Çevresel Güvenlik, Uluslararası Çevre Hukuku, Uluslararası Çevre Politikaları ve Ekokırım olan Prof. Algan çeşitli sivil toplum kuruluşlarında da gönüllü olarak çalışmaktadır.

Bu Yazıya Atıf İçin: Nesrin Algan , “Savaşın evreye Etkileri” *Panorama*,
Çevrimiçi Yayın , 3 Haziran 2022,
<https://www.uikpanorama.com/blog/2022/06/03/cevre/>

Telif@UIKPanorama. Çevrimiçi olarak yayımlanan yazıların tüm telif hakları Panorama dergisine aittir. Aksi belirtilmediği sürece, yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK, Global Akademi, Panorama Yayın Kurulu ile editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.